

Ernst Hollander

En ny global finansiell arkitektur

Såväl den engelske som den amerikanske chefsförhandlaren argumenterade för att den nya välfärdsstaten måste försvaras från kapitalflykt som föranleddes av politiska skäl eller som motiverades av en vilja att slippa bära de ekonomiska bördor som följer av välfärdslagarna.¹

Den amerikanske chefsförhandlaren argumenterade också för att kapitalrörelser inte skulle tillåtas att motverka det som en regering ansåg låg i det egna landets intresse.²

Står dessa två citat för orealistiska drömmar om vad vi i backspegeln kommer se efter 2009 års överenskommelse om "en ny global finansiell arkitektur"?

Nej, som den finanshistoriskt intresserade anat är de hämtade ur en beskrivning av vad som tilldrog sig i Bretton Woods 1944. Det gäller alltså förra gången "en ny global finansiell arkitektur" skapades. "Fastän förhandlarna hoppades på att återskapa en öppen världsekonomi, förordade de bruket av kapitalregleringar under den efterkrigstid som komma skulle."³

De inledande citaten beträffande förhandlarna Keynes och White är hämtade ur en bok av den kanadensiske finanshistorikern Eric Helleiner: *States and the Reemergence of Global Finance*.

Citatet om medlen för att återskapa en öppen världsekonomi kommer från en kort och visionär artikel av samme författare: *Stora omdaningar: ett Polanyi-perspektiv på dagens globala finanssystem* (1995). Han jämför där två historiska perioder. Den första perioden sträcker sig från mitten av 1800-talet fram till 1944. Från "laissez faire" (1800-talets motsvarighet till nyliberalismen) till Stalin och Hitler alltså. I redogörelsen för den perioden påminns vi om hur ekonomen och antropologen Karl Polanyi analyserade 1930-talsdiktaturens ekonomisk-politiska rötter (Karl Polanyi, *Den stora omdaning*, engelskt original 1944)

Den andra historiska perioden sträcker sig från Bretton-Woods-överenskommelsen 1944 till mitten av 1990-talet. Fanns det anledning att frukta att det mönster som Polanyi beskrev skulle komma att upprepas? Vore det möjligt att åter tygla finansmarknaderna på det sätt som det gjordes 1944? Starkt förenklat kan jag skriva ja som svar på den första frågan och nej som svar på den andra. Det intressanta är emellertid nyanserna i dessa båda svar.

¹ Citat från Helleiner, *States and the Reemergence*, s. 34–35. Via eH-övers.av "...Polanyi-perspektiv ... not 4 sid.2

² Ibid.

³ eH-övers.av "...Polanyi-perspektiv sid.2

Polanyi har svårsmälta analyser att förmedla till både höger och vänster. Bl.a. pekar han på riskerna med både ensidig marknads- och ensidig statstyrning. I ett annat sammanhang har jag i hans skrifter läst in en plädering för en kombination av tre sorters grundformer för ekonomiskt samröre mellan människor.⁴ Vid sidan om marknad och stat gäller det ömsesidighet – som i själva verket är den äldsta av de tre formerna.

Polanyi kan provocera invanda tankemönster till höger och vänster på många fler sätt. Här ska nämnas tre exempel till.

Det första exemplet riktar sig mot nyliberaler. De likställer alla marknader. I tre fall är detta emellertid förödande eftersom de “varor” som berörs är mycket speciella. Här åsyftas finansmarknaden, arbetsmarknaden och marknaden för “jord” (engelskans “land”). I fokus står i denna artikel finansmarknaden. Men marknadslogik är också livsfarlig när det gäller jord och arbete. Dessa “varor” är starkt hoptvinnade med människors identitet. Förluster av identitet i samband med tvära kast på dessa marknader har genom historien visat sig kunna leda till omvälvande sociala konvulsioner.⁵

Det andra exemplet utgår ifrån Helleiners arbete i Polanyis anda. Det riktar sig mot traditionella stats-socialister och en del högerpopulister. Dessa nostalgiker hoppas eller tror att förutsättningarna för nationella välfärdsstater kan skapas på samma sätt idag som i Bretton Woods för 64 år sedan. Bretton Woods har förvisso väldigt mycket att lära oss. Där skapades förutsättningar för välfärdsbyggen som höll i tre decennier. Helleiner visar emellertid att välfärdsbyggen för vår tid måste innefatta den regionala (t.ex. EU) och globala nivån på helt nya sätt.

Det tredje exemplet riktar sig mot Karl Marx’ syn på kapitalismens kriser eller snarare mot ett fundamentalistiskt sätt att tolka Marx i denna fråga. Det berör de långsiktiga socialpsykologiska effekterna av att samhällsväven rivs sönder. Ovan nämndes hur identiteter kan krossas när arbete och jord “blir varor”. Ekonomer som Marx och Schumpeter, i var sin ände av det politiska spektrat, kunde – lätt karikerat – se de djupa kriserna som “nyttiga reningsbad”. För Schumpeter var de reningsbad för kapitalismen – för Marx ett bad som förebådade ett kliv mot ett högre samhällsligt stadium.⁶ För Polanyi var kriserna och vägen till dem kantade med oerhörda risker. Det gällde frågor om jord och arbete men också om temat här – finanser. Helleiner citerar med gillande hur socialekonomen Susan Strange har belyst den allmänna stämning av risk och osäkerhet som skapats av den kasinoartade karaktären hos dagens globala finansmarknader:

“Det må gälla de som just gått ut skolan eller de som nått pensionsåldern: det som pågår i finanskvarters kasino har plötsliga, oförutsägbara och oundvikliga konsekvenser för enskilda människors liv. Det finansiella kasinot tvingar in alla människor, oberoende av ställning, att följa rouletthjulets

⁴ EH: "Dubbelnej! Och sen då?" Ordfront magasin 9/2005 syftande på bl.a. Polanyi K et.al (ed.) (1957) *Trade and market in the early empires* The Free Press

⁵ Se t.ex. Maria Jahoda:bl.a. 1933: **Die Arbeitslosen von Marienthal. Ein soziographischer Versuch über die Wirkungen langdauernder Arbeitslosigkeit.**

⁶ Hollander, E. 1995. "The enigmatic time pattern of Environmental Innovation" (Diss. in Swedish). Stockholm: Department of Industrial Economics and Management, Royal Institute of Technology. (Varför var det så segt? - Om lågrisk kemi, miljödriven innovation och kravformning) KTH 1995 bl.a. kap. 10 särskilt 10.4.1

växlingar. Rött eller svart, lycka eller olycka, beror bara på tur. Detta får grava konsekvenser. När ren tur avgör mer och mer av människors öde ... leder det oundvikligen till att de snabbt tappat förtroendet för såväl samhällets politiska system som dess välfärdssystem.”⁷

Polanyi är relativt okänd i Sverige men har hyllats av allt från den sociala ekonomins tillskyndare i ena änden av spektrat till finansmannen Georg Soros i den andra. Den senare öppnar sin bok *Den globala kapitalismens kris – det öppna samhället i fara* (1998) med att nämna just Polanyis bok från 1944.⁸

Soros tillhör det fåtal bland stora ekonomiska aktörer som på ett otvetydigt sätt har varnat för dagens kris. I sin bok från i år tillstår han att han trott att “superbubblan” skulle spricka tidigare (Årets bok anmäldes i ett färskt nummer av New York Review of Books av John Cassidy under rubriken “Han förutsåg slutet på en era”⁹). Många ekonomer som lärt sig av Marx eller Polanyi har också ropat “vargen kommer” många gånger tidigare. Men flertalet av oss som ropat så under det senaste kvartsseket är outsiders. När Soros pekar på att den amerikanska husbubblan bara är den utlösande faktorn för krisen kan det alltså vara värt att lyssna extra noga. De tre trender som var med om att blåsa upp superbubblan var enligt hans analys *globaliseringen* – innefattande USA’s ökande skulder till bl.a. Kina – *kreditexpansionen* och *avregleringarna*. Till dessa senare återkommer jag.

Ytterligare ett Polanyi-begrepp bör nämnas innan jag i andra delen av denna artikel tar upp en viktig ingrediens i ett “Bretton Woods för vår tid”. Begreppet är *motrörelser* och Polanyi använder det på ett speciellt sätt. Motrörelser ska inte likställas med folkrörelser utan kan finnas på olika nivåer i den politiskt-ekonomiska hierarkin. Motrörelser är hos Polanyi inte heller ett positivt eller negativt värdeord. Motrörelser mot laissez-faire fanns både inom arbetarrörelserna och i de fascistiska rörelserna. På finanspolitikens område inleddes motrörelser av samhällseliter så som t.ex. centralbankschefer.¹⁰

I den mycket rika floran av internationella motrörelser i dag kommer jag endast nämna två. Jag följer Polanyi och Helleiner i spåren och börjar med BIS – centralbankernas centralbank – i Basel, Schweiz. Genom avtalet Basel I och i dess förlängning Basel II har BIS gjort försök att rida spärr mot vissa av ingredienserna i superbubblan. I BIS’ årsrapport från i somras är det lätt att läsa in en stor oro över den finansiella kris vars början BIS daterar till augusti 2007. Bl.a. undrar författarna hur ett omfattande “skuggbanksystem” kunde växa fram utan att detta ledde till att klara uttryck för oro uttalades av berörda regeringar och/eller riksbanksledningar. (“How ... could a huge shadow banking system emerge without provoking clear statements of official concern?” – BIS annual report # 78 sid. 138).¹¹ Till begreppet *skuggbanksystem* återkommer jag nedan.

⁷ Susan Strange, *Casino Capitalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1986, s. 2.

⁸ Georg Soros 1998 *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered* page V (romersk 5)

⁹ <http://www.nybooks.com/articles/21934>

¹⁰ En introduktion till begreppet finns i min artikel "Dubbelnej! Och sen då?" i Ordfront magasin 9/2005. I Helleiners vilja att se motrörelserna i all deras komplexitet följer han Polanyi. Helleiner är i dag ovanlig i det att han kombinerar intresset för finansmarknader och motrörelser. Den ovanliga kombinationen finansmarknader <-> motrörelser representerar bara ett av mina motiv för att vilja lyfta fram Polanyi/Helleiner.

¹¹ <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2008e.htm>

De hafsiga brandkårsutryckningarna när nu finanskrisen blivit än tydligare än den var när BIS skrev sin rapport är väntade av dem som läst sin Polanyi: "Medan 'laissez-faire' var följderna av medvetet statligt agerande, kom de restriktioner som så småningom följde, i gång spontant" (Polanyi 1944 sid. 141 i den engelska upplagan).

Men efter dagens brandkårsutryckningar behövs en ny global finansiell arkitektur i ruinerna efter Bretton-Woods-systemet. När västvärldens ledare möttes 1944 var det möjligt att ana en ljusning efter den civilisationskollaps som Laissez Faire varit med om att bana vägen för.¹² Så som citaten ovan visade var chefsförhandlingarna från USA och UK på det klara med att systemet måste utformas så att även kapitalet tvingades att ta sitt sociala ansvar. Detta var nödvändigt när välfärdsstater skulle byggas.

Byggen av välfärdsstater var centrala för att främja den samhällsliga stabiliteten i efterkrigs-Europa. Kapitalregleringarna var inte uttryck för någon klåfingrighet utan ett av tre ekonomiska fundament för den keynesianska välfärdsstaten. De två övriga var konjunkturutmätning och progressiv skattepolitik. I resten av denna artikel ska jag fokusera på ett av fundamenten – skattepolitiken.

Att skapa utrymme för effektiva och rättvisa skattesystem på nationell nivå var centralt för Bretton-Woods-systemet. Det krävde ett djärvt nytänkande där det som tidigare var kätterskt nu blev allmänt accepterat. Det som varit kätterskt före civilisationskollapsen var kapitalregleringar som skulle utformas så att även kapitalet tvingades att ta sitt sociala ansvar.

I dag är det en liknande kättersk tanke som måste bli accepterad om samhällslig stabilitet ska kunna bevaras. Det gäller fortfarande att hindra missbruk av kapitalrörelser. Det är fortfarande livsfarligt att tillåta kapitalflykt föranledd av "politiska motiv" eller av kapitalets vilja att slippa bära de "bördor som följer av välfärdslagstiftning". De åtgärder som behövs på global nivå kräver återigen mycket nytänkande.

Ett centralt exempel på behovet av nytänkande följt av kraftfull handling är de s.k. skatteparadiserna.¹³ Den skuggekonomi som där skapats har gigantiska proportioner. Ett fåtal siffror får illustrera:

“Den samlade privata förmögenhet som placerats i skatteparadiserna har uppskattats till 11.300 miljarder dollar. Det motsvarar i stort sett USA's BNP, eller en tiondel av de samlade globala kapitaltillgångarna. The Tax Justice Network räknar i rapporten *The Price of Offshore* med att de därmed förlorade skatteintäkterna uppgår till 255 miljarder dollar, globalt fördelat.”

”(Skatteparadiserna har en central roll när) ... utvecklingsländerna årligen bestjälls på omkring 250 miljarder dollar genom felaktig

¹² Om den utveckling som banade vägen för civilisationskollapsen se Bratt, Peter "Totalitära krafter kan väckas" s. A 18 i *Dagens Nyheter* 1997-01-04. (Artikeln baserad på Karl Polanyis bok *Den stora omvandlingen* och en intervju med mig)

¹³ Det finns ej mycket kritiskt och samtidigt seriöst om skatteparadis på svenska. Se dock litteratur diskuterad i Oskar Engdahls "Skatteparadis" (Agora c:a 2003).

internprissättning. Det är den enskilt största posten av de 530 miljarder dollar u-länderna årligen förlorar på illegal eller regelvidrig verksamhet. Droghandeln uppskattas i sin tur stå för 60 miljarder och mutor 30 miljarder. Det finns alltså goda skäl att sluta betrakta mutväsende och narkotikahandel som tredje världens största hinder för utveckling och i stället rikta blicken mot de globala finansiella marknadernas struktur.”

Citaten kommer från en artikel av den unge finske sociologen Matti Kohonen (i Arena #5 år 2007)¹⁴. Han är idag verksam vid forskarnätverket Tax Justice Network. En ännu mer häpnadsväckande siffra:

”Trots att de tillsammans står för måttliga tre procent av den globala bruttonationalprodukten faktureras (transporteras naturligtvis inte) häpnadsväckande 50 procent av världshandeln via skatteparadisen.”

Siffrorna är förstas osäkra eftersom det som gör “paradisen” attraktiva för både de super-rika och de ljus-skygga bl.a. är att de där erbjuds sekretess. Sekretessen i paradisen är också en av de faktorer som starkast knyter dem till dagens kris.

I en artikel delvis publicerad i engelska “The Guardian” den 10e oktober beskrivs sambandet mellan krisen och skatteparadisen på ett klagande sätt.¹⁵ Artikeln är skriven av två ledande ekonomer i Tax Justice Network: Richard Murphy och John Christensen.¹⁶

Murphy och Christensen menar att brist på transparens är krisens hjärta. Vi ser hur stora finansinstitutioner slutat lita på varandra när de pga brist på transparens inte vet hur trovärdiga deras motparter är. Brist på transparens skapas av paradisen på flera sätt:

- 1) Det mest uppenbara är den sekretess som utnyttjats av alla de stora internationella bankerna och de fyra stora internationella revisionskoncernerna.
- 2) För det andra skapar paradisen osäkerhet om vem som äger vad. För att de stora finansinstituterna ska kunna behålla sin höga officiella kreditvärdighet har finansiella instrument av lägre klass (t.ex. sådana som går tillbaka på ”sub-prime-lån”) placerats i skatteparadis. När engelska Northern Rock nationaliserades var det t.ex. oklart om ”Granit” – Northern Rocks’ dotterbolag i paradiset Jersey i engelska Kanalen – ingick i övertagandet. Vem som ägde Granits ”tillgångar” och skulder på 500 miljarder kronor var alltså oklart. (Tilläggs kan att Granit var en manifestation av det ”skuggbanksystem” som BIS beklagar sig över i citatet ovan). Motsvarande oklarheter fanns för institut som Lehman Brothers etc.
- 3) För det tredje skapas brist på transparens p.g.a. att det av skatteskal bildats komplexa system av ägande som innefattar många paradis. Helheten blir ogripbar även i de fall där en viss öppenhet finns i det enskilda paradiset.

¹⁴ <http://www.tidskriftenarena.se/text/2007/11/utspel-om-att-slacka-skatteparadis>

¹⁵ <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/oct/10/tax-banking> ”The threat lying offshore Tax havens will sabotage attempts to re-regulate global finance. Democracy demands we tackle them

¹⁶ http://taxjustice.blogspot.com/2008_10_01_archive.html The threat lying offshore. Den obeskurna/(före Guardians redigering) artikeln finns på <http://taxjustice.blogspot.com/2008/10/tjn-in-news-threat-lying-offshore.html>

Murphy och Christensen avslutar trots allt sin artikel med en viss optimism. I USA finns i dag ett hyggligt stöd i kongressen för ett förslag med ett tydligt namn: ”Lagen för att sätta stopp för missbruk av skatteparadis”. Men de understryker att det krävs modiga politiker för en uppgift som är central för demokratins framtid: Paradisens tillskyndare får inte längre hindra oss från att gripa oss an den ökade spänningen mellan två globala förhållanden: Å ena sidan den tilltagande globala sammanflätningen och å den andra bristen på trovärdiga styrformer för det internationella samfundet.

I denna artikel har jag pekat på betydelsen av det begynnande arbetet med en ny global finansiell arkitektur. Jag har också understrukt en aspekt av denna nya arkitektur nämligen att den ska eliminera de undergrävande effekterna av skatteparadiserna. I den debatt som jag hoppas ska börja är det förstås viktigt att också koppla resonemangen till de två andra stora hållbarhetsfrågorna – de ekologiska och de sociala.

Ernst Hollander

EH är Civilekonom från HHS, Teknologie Doktor från KTH och son till en entreprenör som flydde till Sverige från 1930-talets Tyskland